

УДК 911.3

ТЕРИТОРІАЛЬНІ РЕСУРСИ ЯК ОСНОВА СТРАТЕГІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Мальчикова Д.С.,

кандидат географічних наук,
доцент,
завідувач кафедри соціально-
економічної
географії
(Херсонський державний уні-
верситет)

*У статті показано напрями аналізу територіальних ресурсів Херсонської області. Проаналізовано численні й різноманітні характеристики території, показано специфічні суспільно-географічні характеристики та особливості її використання як ресурсу. Визначено проблеми аналізу наявного природокористування в регіоні, запропоновано варіанти аналізу сумісності/несумісності різних видів природокористування. **Ключові слова:** територія, територіальні ресурси, регіональний розвиток, планування територій.*

*В статті показані напрямки аналізу територіальних ресурсів Херсонської області. Проаналізовані численні й різноманітні характеристики території, показані специфічні суспільно-географічні характеристики та особливості її використання в якості ресурсу. Определены проблемы анализа имеющегося природопользования в регионе, предложены варианты анализа совместимости/несовместимости различных видов природопользования. **Ключевые слова:** территория, территориальные ресурсы, региональное развитие, планирование территорий.*

Malchykova D. TERRITORIAL RESOURCES AS THE BASIS OF THE REGIONAL DEVELOPMENT STRATEGY OF THE KHERSON REGION. The directions of analysis of territorial resources in Kherson region are shown in the article. The many and varied characteristics of the territory, showing the specific socio-geographical characteristics and features of its use as a resource are analyzed. The problems of analysis of existing environmental management in the region, the variants of the analysis of the compatibility/incompatibility of different types of nature are identified. **Key words:** territory, territorial resources, regional development, territorial planning.

Постановка проблеми. Розуміння державної регіональної політики, викладене в положеннях Стратегії регіонального розвитку до 2020 року [1], спирається на сучасні тенденції та зміни, які відбулися в розвитку регіонів країни останнім часом. Одна з таких тенденцій визначається як нерівномірність розвитку територій, зростання у зв'язку із цим міжрегіональних соціально-економічних диспропорцій, що свідчить про тривалі дивергентні процеси серед регіонів. Ще більш контрастною є диференціація розвитку на рівні районів і міст, у третині яких тривалий час спостерігається як

зниження економічної активності, так і зменшення чисельності населення. Відзначається, що зростання міжрегіональних диспропорцій стримувалося в цілому повільним економічним розвитком країни протягом останнього десятиліття. З огляду на зростання ролі обласних центрів у загальноекономічному розвитку вони в довготривалій перспективі продовжуватимуть більшою мірою визначати характер подальшої територіальної диференціації соціально-економічного становища в країні: більша динаміка економічного зростання у великих міських агломераціях пришвид-

шить міграційний рух із сільської місцевості й малих міст з обмеженим потенціалом розвитку. Наголосимо, що першоосновою диференціації регіональних ресурсів розвитку є використання властивостей та планування території регіонів як інтегрального й унікального ресурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях [3; 7] посилена увага приділяється ролі території та територіальності в контексті соціально-просторової взаємодії й прийняття просторових рішень. Зокрема, відзначається, що в основу процесів планування територій і пошуку стратегій територіального управління покладено просторові уявлення суб'єктів державної політики, які відображають встановлені політико-адміністративні традиції й територіальні кордони. Останнім часом в економічній науці розробляється поняття територіального капіталу [5]. Концепція територіального капіталу передбачає, що однакові інвестиції в різних регіонах приведуть до різних результатів як на міському рівні, так і на рівні держави. Конкурентоспроможність, досягнута завдяки особливостям території, ефективності інфраструктури й послуг, приносить користь усій місцевій економіці. Територіальний капітал зумовлює можливість і величину отримання доходу на одиницю інвестицій, тому впливає на конкурентоспроможність місця за допомогою залучення інвестицій та кваліфікованих працівників. Отже, фактично територіальний капітал визначається як система територіальних фондів економічного, культурного, соціального й екологічного характеру, що забезпечує потенціал розвитку місць [5; 6]. Сутність цієї концепції полягає у визнанні можливих взаємодій факторів різної природи. Недостатньо досліджень свого часу зосереджувалося на

емпіричній перевірці зв'язку між територіальним капіталом та економічним зростанням, проте в європейських країнах є досвід аналізу такого впливу [6], що вказує на провідну роль деяких ендогенних факторів (властивостей території) у поясненні диференціації регіональних моделей зростання. Матеріали дослідження «Kleinräumige Wirtschaftsentwicklung im dicht genutzten Stadtgebiet von Wien», які представляють результати аналізу впливу 15 територіальних умов конкретних територіальних одиниць на розвиток галузей економіки, доводять, що підприємства й організації різних галузей висувують диференційовані вимоги до території. При цьому одні й ті ж територіальні умови можуть стимулювати розвиток конкретних галузей економіки та гальмувати розвиток інших галузей. Наприклад, існують такі галузі й сектори економіки, які не можуть ефективно розвиватися на інтенсивно використовуваних територіях [4].

Метою статті є аналіз територіальних ресурсів Херсонщини як основи формування стратегії регіонального розвитку. Для досягнення цієї мети необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати численні й різноманітні характеристики території;
- визначити проблеми аналізу наявного природокористування в регіоні;
- показати специфічні суспільно-географічні характеристики та особливості використання території як ресурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на фундаментальність цієї сфери, поняття територіалізму [9], територіального управління порівняно нещодавно з'явилися в європейському побутуванні та часто використовуються щодо концепції територіальної згуртованості. На сьогодні це поняття

було концептуально визначено в ході європейських політичних і наукових дискусій. Д. Стід [8] називає три специфічні особливості, які відрізняють територіальне управління від інших видів управління:

- територіальне управління аналізує територіальну динаміку, прогнозує її та пропонує засоби керування територіальними процесами;
- територіальне управління здійснює оцінку впливу територіальних умов і формування потенціалу розвитку місць;
- територіальне управління в межах проведення адміністративної регіоналізації визначає межі політичного впливу.

У географічних дослідженнях території присутні численні й різноманітні характеристики, головними серед яких є географічне положення або місце (місцеположення), ресурсний потенціал території, її розмір (величина, площа), а також рівень господарського освоєння території. Вважаємо, що доцільно також виділити такі специфічні суспільно-географічні характеристики й особливості використання території як ресурсу:

1) у методологічному аспекті територія є геопросторовим базисом життєдіяльності людей. Вона містить і зосереджує на кожній конкретній ділянці всі компоненти природного середовища та їх типові просторові поєднання – природні комплекси (ландшафти);

2) територія – це не лише місце локалізації всіх різновидів природних ресурсів, у тому числі земельних, а й простір для розселення населення та розміщення будь-яких видів господарської діяльності людей;

3) будь-яка компонентно-галузєва характеристика середовища (природно-ресурсна, соціально-демографічна, ви-

робнича) є просторово координованою, тобто має свою обов'язкову прив'язку до певної території, до конкретних місць, місцеположень, ареалів;

4) оцінку території визначає наявність чотирьох головних характеристик цих унікальних і своєрідних ресурсів [3]: ресурсного потенціалу місця (місцеположення) території, потенціалу природних (землі) та соціально-економічних ресурсів території, потенціалу ємності території для розселення й головних видів економічної діяльності, потенціалу ємності території залежно від рівня її господарського освоєння та інтенсивності землекористування;

5) характеристики територіальних ресурсів можуть розроблятися й використовуватися лише відповідно до їх просторового розміщення та територіальної прив'язки (поза територією вони не існують);

6) реальне використання територіальних ресурсів є «багат шаровим»: територіальна сумісність лише окремих видів природокористування є конфліктною та навіть взаємовиключною, проте більшість видів природокористування є сумісними тією чи іншою мірою.

Усі зазначені особливості на сьогодні широко застосовуються в географічних дослідженнях. Звичайно, питання створення кадастру територіальних ресурсів на загальнодержавному, законодавчо оформленому рівні в Україні лише постає [2; 3]. Повноцінно функціонує лише державний земельний кадастр, хоч і з низкою проблемних питань, досі розробляється й наповнюється даними автоматизована система ведення державного земельного кадастру, формується ринок земель тощо.

На жаль, єдиним достовірним джерелом для аналізу сучасної картини використання територіальних ресурсів є сис-

тематизація матеріалів із розподілу земельного фонду (за загальноприйнятою формою б-зем). Водночас офіційна статистика обліку структури використання земель (див. табл. 1.) має багато недоліків і дискусійних моментів, уже давно не відповідає реаліям сучасності. Так, згідно із законодавством ключовими ділянками регіональної й національної екомереж насамперед мають стати території природно-заповідного фонду. Однак маємо парадокс: така категорія земель взагалі відсутня в офіційній номенклатурі управління земельних ресурсів (у формі б-зем). Землі ПЗФ «розмиті» серед земель лісового, водного фонду, сільськогосподарського призначення. Або, наприклад, землі водного фонду з особливим статусом – це нові категорії земель (зокрема, водоохоронні зони, прибережні захисні смуги), чітко визначаються й регламентуються щодо використання Земельним і Водним кодексами України в 1990-х роках, ще не виділені на місцевості та не показані на планах землекористування.

У контексті розбудови екологічних мереж значним резервом для їх формування є малопродуктивні й деградовані сільськогосподарські землі. Частки еродованих, засолених, підтоплених, дефльованих земель у Херсонській області є неприпустимо високими. Водночас досить проблематичним є питання їх інвентаризації, обліку й виведення із сільськогосподарського обробітку, «консервування» та повертання до стану природних угідь (пасовищ, сіножатей, чагарників, лісів, водно-болотних угідь).

Особливу категорію територій формують території приміських зон та ара-

лів. Маючи юридичне закріплення за територіями адміністративних районів, суміжних із міськрадами або містами, вони фактично утворюють смуги «безвладдя» навколо великих міст, а їх території виконують специфічні функції та поєднують, як правило, неруральні види діяльності, характерні для урбанізованого середовища.

Окремо постає проблема аналізу наявного природокористування в регіоні, оскільки тематичних серій карт, що відображають сучасне використання територій регіонів, не існує. Звичайно, не можна не згадати фундаментальну й унікальну роботу з тематичного картографування території України, що не має аналогів, – Національний атлас України, проте таких даних не завжди достатньо для потреб планування території на регіональному рівні. Для їх розроблення необхідно проаналізувати його, систематизувати та класифікувати, встановити змістовні й технічні особливості їх картографування. Для головних різновидів природокористування та відповідних варіантів господарського використання територій необхідно визначити наявні протиріччя й конфліктні ситуації: дефіцит земель для основних видів економічної діяльності, випадки територіальної сумісності/несумісності відповідних різновидів природокористування тощо. Проблемні й конфліктні ситуації щодо територіального розподілу видів природокористування та господарської діяльності необхідно показати на картах. Однак зазначимо, що цей напрям тематичного картографування в цілому ще не розроблено.

Таблиця 1.

Структура землекористування в межах адміністративно-територіальних одиниць Херсонської області

Адміністративно-територіальні одиниці	Середній розмір землекористування, га	частка сільськогосподарських угідь, %	У тому числі				частка земель під сільською забудовою, %	частка земель під міською забудовою, %	частка земель під промисловою забудовою, %	частка лісів і лісовкритих площ, %	частка заболочених земель, %	частка відкритих земель з особливим рослинним покривом	Частка земель під природними водоймами, %	Частка земель під штучними водоймами, %
			Частка ріллі, %	Частка багаторічних насаджень, %	частка сіножатей, %	частка пасовищ, %								
Бериславський район	4,7	79,1	71,8	1,4	0,0	5,9	3,9	0,4	1,7	3,7	0,5	1,5	1,0	8,3
Білозерський район	3,2	70,7	64,5	2,2	0,1	3,9	2,3	0,7	2,3	2,8	3,5	0,6	15,7	1,5
Великолетиський район	5,4	84,5	81,1	0,5	0,4	2,4	2,0	0,2	1,6	2,7	0,0	0,7	0,0	8,4
Великоолександрівський район	6,0	89,3	81,4	0,5	0,4	7,0	3,1	0,3	1,6	4,3	0,0	0,7	0,3	0,3
Верхньорогачицький район	6,2	77,3	71,1	0,5	0,2	5,6	1,7	0,3	0,7	3,0	0,0	0,6	0,0	16,4
Високопільський район	4,3	89,6	80,7	0,6	0,4	7,9	2,2	0,5	1,7	3,8	0,0	1,4	0,3	0,4
Генічеський район	7,4	49,3	46,1	0,3	0,1	2,8	1,4	0,3	1,8	1,1	0,1	5,7	39,9	0,4
Голопристанський район	6,9	36,7	28,9	0,7	1,0	6,0	1,3	0,3	1,3	13,6	2,8	11,7	31,3	1,0
Горностаївський район	6,1	85,9	84,1	0,3	0,0	1,4	2,0	0,2	1,4	2,5	0,0	0,8	0,0	7,1
Іванівський район	7,0	94,0	84,9	0,3	0,0	8,9	2,3	0,3	1,2	1,2	0,1	0,3	0,0	0,6
Каланчацький район	5,5	78,6	67,7	0,3	0,7	9,8	3,3	0,2	2,1	1,5	0,6	7,2	2,7	3,8
Каховський район	4,9	86,0	80,8	1,1	0,0	4,0	3,0	0,4	2,7	2,0	0,2	0,2	0,1	5,4
Нижньосірогозький район	5,5	93,4	90,0	0,2	0,1	3,2	2,2	0,3	1,6	1,7	0,0	0,1	0,4	0,2
Нововоронцовський район	3,9	77,5	73,3	0,7	0,0	3,5	2,0	0,3	1,3	5,0	0,0	1,2	0,0	12,7
Новотроїцький район	6,9	77,7	65,7	0,2	0,7	11,0	2,0	0,2	1,3	1,1	0,0	3,3	12,8	1,7
Скадовський район	3,0	62,4	54,5	0,4	0,0	7,5	2,0	0,3	2,2	3,1	1,1	3,9	22,9	2,0
Цюрупинський район	3,1	46,8	38,3	2,6	0,8	5,2	2,5	0,8	5,0	26,3	2,5	13,9	1,4	0,9
Чаплинський район	7,1	78,4	73,8	0,6	0,5	3,5	2,1	0,2	1,8	1,4	0,0	8,2	6,8	1,1
м. Каховка	0,6	19,9	10,7	9,2	0,0	0,0	2,5	4,9	23,7	0,9	0,0	0,0	0,0	48,1
м. Нова Каховка	0,7	36,7	20,2	12,8	2,4	1,3	7,5	1,3	8,9	18,0	2,0	8,7	4,9	12,0
м. Херсон	0,7	44,5	39,2	3,8	0,0	1,5	2,2	6,5	14,3	4,5	14,6	2,1	10,4	0,8
Херсонська область	4,5	69,2	62,4	0,9	0,4	5,4	2,2	0,4	2,1	5,3	1,0	4,5	11,9	3,2

Примітка: розраховано автором за даними Херсонського обласного управління земельних ресурсів

Наголосимо, що «сусідство» певних видів природокористування є конфліктним і навіть взаємовиключним, проте більшість видів природокористування є сумісними тією чи іншою мірою. У результаті аналізу фактологічних матеріалів дослідження, узагальнення літературного, статистичного матеріалу нами зроблено спробу оцінити конфліктність,

територіальну сумісність/несумісність різних видів природокористування за допомогою створення матриці конфліктних ситуацій, яка відображена на рисунку 1.

Рис. 1. Конфліктні ситуації та територіальна сумісність/несумісність відповідних різновидів природокористування

Узагальнена номенклатура (на прикладі Херсонського регіону) виділених для зіставного аналізу видів природокористування є такою:

1) *розселенське природокористування*, яке включає міське (у тому числі приміське й агломераційне) та сільське розселення;

2) *рекреаційне природокористування*, яке включає точкове (окремі курортні об'єкти), ареальне (курортний район, місця масового відпочинку), зональне (курортно-рекреаційна зона) природокористування під час рекреаційної діяльності;

3) *сільськогосподарське природокористування* поділяємо з точки зору можливостей поєднання з іншими типами природокористування на 2 підтипи: I – землеробське з інтенсивним перетво-

ренням ландшафтів (орне землеробство, у тому числі зрошуване, овочівництво, садівництво, виноградарство); II – землеробське із частковим збереженням природних систем (луки, сіножаті, пасовища);

4) *меліоративне природокористування*, яке виникає під час упровадження меліоративних робіт тривалої дії – зрошування чи осушення (наприклад, будівництва ставків, каналів, дренажних систем);

5) *водогосподарське природокористування*, яке включає точкове, лінійне, ареальне (водосховища, озера, лимани тощо);

6) *лісогосподарське природокористування*, яке включає лісопаркове та лісопромислове;

7) *промислове природокористування*,

яке включає точкове (на рівні окремих підприємств) та ареальне (індустріальні парки);

8) *гірничопромислове природокористування*, яке виникає під час видобування мінеральної сировини відкритим чи закритим способом;

9) *транспортно-логістичне природокористування*, яке включає транспортні магістралі, комунікаційні мережі, залізничні вузли й товарні станції, морські та річкові порти, аеропорти;

10) *інфраструктурне природокористування*;

11) *біосферо-природоохоронне природокористування*, яке включає природоохоронно-об'єктне, ареальне, мереживне.

Матриця показує, що в цілому сумісними повністю або з незначними обмеженнями є 66% поєднань, а дійсно конфліктні ситуації, за яких фактично виключається поєднання різних видів природокористування, імовірно можуть виникнути в 20% варіацій поєднання. Заува-

жимо при цьому, що в матриці не було враховано наявність «гарячих точок» антропогенно-техногенного навантаження – об'єктів із критичним техногенним навантаженням (сміттєзвалищ, полігонів і місць захоронення відходів, складів мінеральних добрив та отрутохімікатів, інтенсивних тваринницьких комплексів і ферм, місць захоронення худоби, об'єктів інтенсивного забруднення повітря, води, ґрунту).

Висновки. Зауважимо, що запропонований підхід має стати основою комплексного територіального управління та планування територій регіонів. Складові комплексної оцінки територій за належного обґрунтування доцільно надавати територіальним громадам, які матимуть змогу оперувати не лише кількісною та якісною оцінкою земельних ресурсів, а й оцінками інтегрального потенціалу території як найбільш потужного інтегрального ресурсу розвитку.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року : затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 року № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/385-2014-%D0%BF>.
2. Мальчикова Д.С. Планування території регіону: суспільно-географічна концептуалізація / Д.С. Мальчикова // Український географічний журнал. – 2012. – № 1. – С. 23–29.
3. Топчієв О.Г. Територія: сучасний зміст поняття; функції; ресурсний потенціал / О.Г. Топчієв // Український географічний журнал. – 2010. – № 4(72). – С. 3–9.
4. Camagni R. Macroeconomic and territorial policies for regional competitiveness: an EU perspective / R. Camagni, R. Capello // Regional Science Policy & Practice. – 2010. – № 2. – P. 1–19.
5. Giffinger R. Kleinräumige Wirtschaftsentwicklung im dicht genutzten Stadtgebiet von Wien / R. Giffinger, R. Kalasek, B. Binger. – Stadtentwicklung Wien, 2004. – 78 p.
6. Giffinger R. Territorial Capital – Understanding and Challenges for a knowledge based strategic Approach / R. Giffinger // Territorium. – 2008. – № 8. – P. 7–15.
7. Perucca G. The Role of Territorial Capital in Local Economic Growth: Evidence from Italy / G. Perucca // European Planning Studies. – 2014. – Vol. 22. – № 3. – P. 537–562.
8. Sweet D.C. The geographer's role in the urban planning process / D.C. Sweet // Southeastern Geographer. – 1969. – Vol. 9. – № 1. – P. 25–35.
9. Walsh C. Rethinking the Spatiality of Spatial Planning: Methodological Territorialism and Metageographies / C. Walsh // European Planning Studies. – 2014. – Vol. 22. – № 2. – P. 306–322.